

‘DE BD-LANDBOUW ALS EEN MODERN OEFENGEBIED VOOR BROEDERSCHAP’ door Jan Saal

Broederschap was iets wat vroeger in de eerste plaats door monniken – en later ook door nonnen – gestalte werd gegeven. Deze monniken hadden de gelofte van kuisheid en gehoorzaamheid afgelegd, terwijl het ‘bid en werk’ hun gemeenschappelijk leven doortrok. Sinds de Franse Revolutie is daar een grote verandering in gekomen.

De Franse Revolutie was enerzijds een tragedie; duizenden mensen werden vermoord. Bijna de gehele Franse aristocratie werd geliquideerd. Tijdens de revolutie riep het volk: ‘Vrijheid, gelijkheid en broederschap. Dat was het wat de mensen wilde. Een paar jaar later stond Napoleon op en kroonde zich tot keizer. Datgene waar men voor gevochten had, werd in korte tijd weer teniet gedaan.

Toch heeft de Franse Revolutie een grote verandering in de geschiedenis teweeggebracht. De standenmaatschappij werd afgeschaft en de leuze ‘vrijheid, gelijkheid en broederschap’ is bij de politieke partijen terecht gekomen. We moeten ons hierbij ook realiseren dat er vóór de Franse Revolutie nog geen politieke partijen bestonden.

Je ziet in de politiek drie grote stromingen ontstaan, namelijk: **de liberalen**, de vrijheidsstrijders, die vrijheid hoog in het vaandel hebben en die je overal tegenkomt. Het liberalisme heeft vooral zijn accent gevonden in Amerika, waar vrijheidsoorlogen werden uitgevochten, waar duizenden mensen voor gestorven zijn. Maar nog steeds wordt de kreet ‘vrijheid’ op de wereld gehoord, zoals momenteel in Afrika – en nog steeds moet de vrijheid bevochten worden.

Er zijn ook een partijen voor de gelijkheid, dat zijn **de socialisten**. Bijvoorbeeld de PvdA en de communisten zijn eigenlijk gelijkheidsstrevers geweest. Ook voor de gelijkheid is geweldig gevochten. Als je je realiseert wat er in Rusland en Oost-Europa is gebeurd door de Revolutie en in China door Mao Tse Tung, dan zie je dat ook voor de gelijkheid miljoenen mensen zijn gestorven.

Over de broederschap hoor je niet meer zoveel. Eigenlijk waren het de **confessionele partijen** die voor de broederschap vochten. Broederschap staat de laatste tientallen jaren ter discussie en nu mensen zich afscheiden van de kerken, krijg je het gevoel dat broederschap niet zo vanzelfsprekend meer is.

Het streven van mensen naar vrijheid, gelijkheid en broederschap is dus opgepakt door politieke stromingen, die vorm aan dit streven proberen te geven. Maar als er ‘vrijheid’ gezegd wordt, kun je je afvragen wat er met vrijheid bedoeld wordt. Weliswaar wordt door de politieke partijen een algehele vrijheid van het individu nagestreefd, maar in de praktijk werkt het niet, want de een zijn vrijheid kan de ander zijn onvrijheid worden. Met gelijkheid is ook zoiets aan de hand. Als je algemene gelijkheid wilt, krijg je gelijkvormigheid. We weten dat mensen verschillend zijn, niet iedereen is gelijk, dus gelijkheid kan niet algemeen zijn. Zo is het ook met de broederschap. Bovendien hebben we nog slechts een vaag beeld van wat broederschap zou kunnen betekenen. Voor mij betekent broederschap de manier waarop broeders met elkaar omgaan, dat wil zeggen: elkaar goed verzorgen, maar ook jezelf goed verzorgen. Maar als je het met elkaar oneens bent, moet je het soms toch met elkaar uitknokken.

De driegeleding

Aan het begin van de vorige eeuw kwam Rudolf Steiner met een oplossing voor dit vraagstuk: de sociale driegeleding. Hierin ligt de mogelijkheid om de onmogelijkheden die in de vrijheid, gelijkheid en broederschap zitten, te ordenen. Als je de driegeleding wilt begrijpen, dan moet je het over de mens hebben. Het is heel belangrijk om als mens een zelfbeeld te hebben – hoewel we eeuwenlang zonder hebben gekund – maar juist in deze tijd moeten we een zelfbeeld hebben, en dat niet alleen, we moeten ook een beeld van de maatschappij, van de gemeenschap waar we toe behoren, vormen.

In deze eenvoudige tekening van de mens tussen hemel en aarde is het menselijk gedrag bijgeschreven. Bijvoorbeeld: het **denken**, dat we voornamelijk met ons hoofd doen; het **spreken** dat we met onze mond doen; het **voelen** waar ons hart een grote rol bij speelt; het **willen** in de zin van doen, dus niet het willen in de zin van wensen. Wanneer je werkelijk iets doet, dan gebruik je je spieren. Dan gebruik je je armen en je benen, dan komt dit willen in de ledenmaten terecht. Het **zijn**. We moeten allemaal op aarde zijn, anders kunnen we niet meepraten en dan is er nog het **streven**. Het zijn zes menselijke activiteiten die elke mens heeft. Als een van deze activiteiten wegvalt, dan ben je een gehandicapt mens. Als er meerdere wegvallen, hangt het leven aan een zijden draadje. Deze zes activiteiten gelden voor ons persoonlijk, maar we kunnen ze ook gezamenlijk doen. Als we gezamenlijk streven, dan noem ik dat **geestesleven**. Het gezamenlijk denken noem ik: **cultureel leven**. Het gezamenlijk spreken en voelen noem ik: **rechtsleven**. Het gezamenlijk doen noem ik **economisch leven**. Het gezamenlijk zijn noem ik **natuurlijk leven**.

Geestesleven

Cultureel leven

Rechtsleven

Economisch leven

Natuurlijk leven

Als mens leven we dus eigenlijk in vijf gebieden. Aan het ene uiterste hebben we het geestesleven – hoewel onzichtbaar is het er wel. We zouden mensen kunnen vragen:

‘Wat heb je in je leven nagestreefd, hoe is dat gegaan?’ Dan krijg je geweldige verhalen, waar we ook als we er een paar weken mee bezig zijn nog lang niet alles van hebben gehoord. Het andere uiterste is het zijn: Hoe ben je nu? Hoe is het met je gezondheid? Ook daar zijn verhalen over te vertellen. In die uiterste levensgebieden zijn we als mens niet alleen. In de geestelijke wereld zijn veel andere geestelijke wezens, waar wij als mens maar een onderdeel van zijn. In de natuur zijn veel natuurwezens, planten en dieren en ook daar zijn we een onderdeel van.

Het middengebied: het culturele leven, het rechtsleven en het economische leven, is menselijk en wordt alleen door mensen gedaan. Als daar iets gebeurt, moeten we elkaar aankijken en vragen: wie van ons heeft dat gedaan? Er is niet iets anders binnengekomen, dat dit gedaan kan hebben. Als er een rare gedachte rond zingt, heeft iemand van ons dat gedacht. Als er iets gemaakt is dat wel of niet functioneert, heeft iemand van ons het gemaakt en we kunnen onderzoeken wie dat is geweest. Als we rare afspraken hebben, dan hebben we die met elkaar gemaakt.

Driegeleding

Driegeleding is het onderscheid in drie levensgebieden. Het interessante is, dat we de drie begrippen uit de Franse revolutie en de drie levensgebieden kunnen koppelen. Dan krijgen we vrijheid in het culturele leven, gelijkheid in het rechtsleven en broederschap in het economische leven. Zo worden die begrippen ook begrijpelijk en haalbaar.

Je kunt je voorstellen dat vrijheid in het denken kan. We kunnen ieder voor zich andere gedachten denken zonder dat er iets gebeurt. Het interessante is, dat je anderen kunt vragen: ‘Hoe denk jij erover?’ Je kunt met elkaar praten en dat kan interessante gesprekken opleveren. Als er gelijkheid in denken zou zijn, dan zouden we allemaal hetzelfde denken en dan ben je gauw uitgepraat.

Het economische leven en de broederschap hebben met het doen te maken. Het heeft ermee te maken dat we allemaal moeten eten en drinken en een dak boven ons hoofd nodig hebben. Ook moeten we naar elkaar kijken om te zien of de ander óók eten en drinken en een dak boven zijn hoofd heeft. Maar het blijft een beetje schipperen, het is nooit volmaakt, want we willen toch wel een groter huis, op vakantie en misschien lekkerder eten. Maar door de broederschap probeer je uit te komen met wat er is. De driegeleding wordt pas mogelijk als die begrippen ook echt in praktijk gebracht kunnen worden. Tegelijkertijd zie je dan waar het in de politieke partijen mis gaat. Want de VVD en de Partij voor de Vrijheid proberen de vrijheid niet bij het denken te houden, maar willen dit ook in het rechtsleven en ook in het economische leven zien. Dat je vrij mag doen wat je wilt en vrij ergens in of uit kunt stappen. Die vrijheid past daar niet. Het is een vergissing om de vrijheid ook in andere gebieden toe te passen dan in het denken. Als er in de krant staat dat de vrijhandel bevorderd wordt, dan is dat eigenlijk onzinnig. Natuurlijk moet er handel zijn, als het totaal onvrij zou zijn dan was er geen handel. In de handel moet de broederschap heersen. Je moet je afvragen wanneer je ergens een prijs voor betaalt of dat een goede prijs is. Kan de producent daar van leven of gaat hij hierdoor andere mensen en het milieu uitbuiten? Er is dus geen vrijheid, maar verbondenheid met elkaar.

De biologisch-dynamische landbouw

Nu kom ik in de richting van de biologisch-dynamische landbouw. De vraag is: waar zou je deze landbouw situeren? De landbouw op zichzelf zit helemaal niet in het economische leven, die zit niet tussen mensen. Landbouw is het verzorgen van de

aarde. Het valt buiten de economie, het rechtsleven en het culturele leven. Het is iets op zichzelf staands. Als we het over de ecologie hebben, dan spreken we over de logica van het ecosysteem: hoe dieren, planten en aarde met elkaar verbonden zijn en op elkaar reageren. Zo zie je dat de moderne landbouw, dus de niet biologisch-dynamische, met het economische leven in de natuur gezakt is. Natuur is geen natuur meer; het is economie geworden. Een koe is geen dier meer, maar een melkmachine. De verhouding tot het dier gaat een andere aard krijgen, je gaat er heel anders over denken. In een fabriek is de overweging: wat stop ik erin en wat komt eruit? Zo gaat men ook over een koe denken: wat stop ik erin, wat doet ze ermee en wat komt eruit? Als ik meer liters melk wil hebben, moet ik er meer eiwitten in stoppen. Zo wordt alles berekend. Het betekent ook dat het dier heel anders belast wordt.

Op deze manier kun je ook naar oppervlaktes, naar de grond kijken. Als het natuur is kun je je afvragen: wat wil hier groeien? Welke dieren horen hier thuis? Als het industrie wordt, ga je je afvragen: wat stop ik erin, wat doet het ermee en wat komt eruit? En dan zien we dat mensen kunstmest gaan gebruiken, want dan komt er meer uit. In kilo's is dat ook zo, dat is vaak genoeg bewezen. Of het beter en voedzamer wordt... dat is de vraag. Daar staan de gangbare en de BD-landbouw tegenover elkaar.

De BD-landbouw zegt: je moet de dingen naar hun aard verzorgen en naar hun aard laten leven en niet ingrijpen, dan gaat het 't beste met ze. Als mens kunnen we dit bevestigen, want als we zelf naar onze aard mogen leven dan gaat het goed met ons. Als er op allerlei manieren aan ons geduwd en getrokken wordt, van: doe dit of doe dat en dit mag wel en dat niet, dan gaat het met ons bepaald niet beter. Wij willen ook naar onze aard leven.

De gangbare landbouw grijpt wél in. Die zegt: de horens van een koe zijn lastig, daarmee kunnen ze elkaar verwonden als ze elkaar bevechten. We zagen dus de horens af. Deze praktijk is zo massaal geworden dat er kinderen zijn die zeggen: 'Koeien hebben toch helemaal geen horens?' Dit gebeurt niet alleen in de gangbare landbouw, maar ook in de biologische landbouw. Waarvoor dit nu nodig is? Om meer melk te krijgen, gaat men de koeien meer eiwitten voeren. Door deze extra eiwitten kan de koe geen koe meer zijn, de koe verschuift naar een andere richting. Dieren die veel eiwitten eten zijn de roofdieren, de vleeseters. Die zijn strijdlustig. Hoe meer eiwitten je voert, hoe strijdlustiger een dier wordt. Wanneer je nu een stel koeien bij elkaar zet kunnen ze elkaar aanvallen, de horens gaan erin en dat is lastig. Dus haal je de horens eraf. Maar als je de horens eraf haalt kan de koe minder goed verteren en heeft zij weer meer eiwitten nodig en zo kom je in een vicieuze cirkel terecht waarin de koe langzaam maar zeker een alleseter wordt. De koe komt hierdoor op een andere plek van het dierenrijk terecht. Ze produceert wel 10.000 liter melk, dus het is goede business, maar business is economisch leven. We moeten als mens het verschil zien tussen natuurlijk en economisch leven.

Als ik in het natuurlijk leven iets voor elkaar wil krijgen – ik wil bijvoorbeeld een boom hebben – wat kan ik dan doen? Ik kan een zaadje in de grond stoppen. Verder kan ik bijna niets anders doen dan wachten. Het zaadje gaat groeien naar zijn aard en als ik het goede zaadje heb genomen, komt de goede boom eruit. Ik kan hooguit de omgeving een beetje verzorgen. Ik kan de grond losmaken, kompost opbrengen, water geven, tegen de felle zon beschermen. Ik kan dus het plantje en beetje beschermen en verzorgen. Verder moet ik wachten en dat duurt soms erg lang. Het kan jaren duren voor je een boom krijgt en voor een boom vrucht draagt gaan er weer ettelijke jaren voorbij.

Het economische leven zit totaal anders in elkaar. Als ik een tafel wil hebben, kan ik in een hoek wel wat planken en spijkers, een zaag en ander gereedschap neerleggen, maar hoe lang ik ook wacht, het wordt nooit een tafel. Uit zichzelf doet het helemaal niets. In het economische leven moeten we alles zelf doen. Er gebeurt alleen wat als wij het zelf doen. Ik moet zelf zagen en timmeren, schuren en lakken en het hangt van onze capaciteit en geoefendheid af hoe de tafel uitvalt. Dat zelfdoen gaat ver, veel verder dan we ons meestal realiseren. Als je in een economische omgeving zit is alles gemaakt. Alle schroefjes, moertjes, palletjes en draadjes van een stopcontact bijvoorbeeld zijn door mensen gemaakt. Ergens in een fabriek staat een machine die duizenden van die kleine schroefjes maakt. Er is precies bekend van welk materiaal en met welke schroefdraad zo'n schroefje gemaakt wordt. En de machine die ze maakt is ook weer door mensen gemaakt.

Het economische en natuurlijke leven mogen eigenlijk niet met elkaar vermengd worden. Zo gauw dit wel gebeurt, gaat het niet goed. Een boer begrijpt dat in de regel heel goed. Daarom heeft hij een schuur op zijn erf staan. Alles wat in de schuur staat wordt economie, alles wat buiten die schuur is, is natuurlijk leven.

Iets dat naar de economische kant gaat, krijgt daar met dood en verderf te maken. Een bloemkool staat keurig op het land te groeien. Als de boer er langs loopt en ziet dat hij volgroeid is, snijdt hij hem af en verkoopt hem. Het eerste wat de boer doet is de bloemkool van zijn wortels lossnijden. Dus in wezen gaat hij meteen dood. Gelukkig kan de bloemkool daar wel even tegen. Eigenlijk is de economie het begin van dood en verderf voor het natuurlijke leven.

Een koe loopt lekker te grazen. De boer komt langs en denkt: die is rijp voor de slacht en dat is dan het begin van de biefstukjes en stooflappen. Maar de koe moet eerst dood, dan pas kan ze de economie in. Dood en verderf heeft te maken met de grensovergang van natuur naar economie. Ook andersom zien we die grensovergang. Wanneer een biefstukje te lang in de koelkast heeft gelegen, begint hij weer te leven. Dan lopen de maden er in rond. Dan is de natuur in de koelkast gekropen en brengt daar weer leven. De grens tussen natuur en economie moet heel goed bewaakt worden. Degene die dit bij uitstek moet bewaken is de boer; het is zijn vak. Soms luistert dit heel nauw. Bijvoorbeeld als er te veel onkruid tussen de groeiende planten staat. Met een schoffel gaat hij dan precies tussen de rijtjes door. Waar de schoffel komt gaat alles dood en waar hij niet komt blijft het leven. De grens tussen dood en leven wordt heel precies door de boer bepaald. Maar ook andersom. De boer bepaald ook welke machines hij waar moet inzetten om te ploegen, te eggen, te poten en te maaien. Hij gebruikt dus machines in de natuur, maar dat doet hij heel gericht en precies tot het randje.

Lang geleden waren alle beroepen gescheiden. De bevolking was in lagen ingedeeld, zoals je nu nog in India ziet, waar nog steeds het kastenstelsel in stand wordt gehouden. De top van zo'n stelsel werd gevormd door een farao of koning, die niets hoefden te doen. In de onderste laag vond je de slaven of kastenlozen, die het zware werk deden. Daartussen waren allerlei groepen mensen, die een aparte taak hadden. Meestal bestonden deze groepen uit families waar de vaardigheden, die in die familie van belang waren, van ouders op kinderen werden doorgegeven. Als je boer was, dan wist je hoe je met het land moest werken, maar verder wist je ook niet veel. Uit die tijd komt de uitdrukking: 'de domme boer'. Niet dat de boer dom was, maar ten opzichte van de andere vakgebieden leek hij dom. Hij hoefde om zijn vak uit te

oefenen niet te kunnen lezen en schrijven. Hij moest verstand hebben van de natuur en beschikken over de ‘boerenwijsheid’, die we nu nog tegenkomen op kalenders.

De standenmaatschappij is bijna overal totaal in elkaar gestort. Ik heb dat in mijn leven zien gebeuren. In mijn klas zat een jongetje wiens vader een winkel had, terwijl mijn vader op kantoor werkte. Twee totaal verschillende milieus. Het was voor hem heel verrassend om te zien hoe het bij ons toeking en voor mij om bij hem thuis te zijn. Wij ontdekten hoe anders de twee gezinnen, die normaal niet met elkaar omgingen, in elkaar zaten. Tegenwoordig zijn die verschillen verdwenen en loopt alles door elkaar. Je weet nauwelijks meer welk beroep iemand heeft. Want wat is en doet een account manager eigenlijk? De beroepen zijn ook veranderd. Dit betekent dat de boer de eenvoud van zijn beroep is kwijtgeraakt. Je kunt niet meer zomaar boer zijn, zoals de keuterboertjes van vroeger, die met een paar schapen, een paar geiten, een koe en een varken op een stukje land het hoofd boven water hielden, die bestaan niet meer.

Nieuwe gemeenschappen

De hele boerencontext bestaat eigenlijk niet meer. Ik noem dat: het overlijden van de dorpsgemeenschappen. Dat hebben we in de afgelopen eeuw meegemaakt. Het beeld van een dorp: kerk in het midden, de markt eromheen, daaromheen de winkels en werkplaatsen, dan woningen, tuinderijen en daaromheen landerijen, is totaal vergaan. Als je een eeuw geleden over Duitsland had gevlogen zou je nog duidelijk de dorpscirkels tussen de bossen hebben kunnen zien liggen. Dit beeld is eigenlijk door monniken opgezet vanaf de derde eeuw na Christus. De plekken waar monniken zich vestigden waren op loopafstand van elkaar, in één dag kon je van de ene plek naar de andere lopen.

In zo'n oud dorp was alles op elkaar afgestemd. Je had een bepaald aantal boeren, dat net de tuinderijen konden bemannen, een aantal winkeliers, dat net de winkels kon bemannen, een of twee onderwijzers en een pastoor en men leefde met elkaar in een wekelijks ritme. Zondags naar de kerk en door de week aan het werk. In de laatste eeuw is dat helemaal in elkaar gezakt en dorpen lopen leeg.

Maar er ontstaan nieuwe dorpen, zoals bijvoorbeeld Dronten, dat nu 45 jaar bestaat. Het typische is dat Dronten snel groeit, terwijl in Friesland en Groningen de dorpen leeglopen. Wat zijn die nieuwe dorpen voor gemeenschappen? Toen wij in Dronten kwamen wonen viel het ons op dat iedereen zo vriendelijk was, dat waren we niet gewend. Ik heb in Enschede gewoond en het viel niet mee met de Tukkers. Ik kom uit Amsterdam en de Amsterdammers zijn toch ook een eigenaardig volkje. Deze plaatsen hebben eigenaardigheden die we in Dronten niet vonden. Iedereen was aardig en voorkomend en als je wat vroeg werd je geholpen. Toen realiseerden we ons dat er geen autochtonen in Dronten zijn, die bestaan niet; iedereen is allochtoon en voelt zich als een vreemde. Dronten is dus een gemeenschap van vreemden en die gaan heel anders met elkaar om, want die kennen elkaar niet van vroeger. Er zijn geen familievetes, er zijn geen geloofsvetes, er zijn geen rangen en standen; iedereen is er nieuw en men moet het met elkaar zien te redden. Daarom is iedereen ook bereid om elkaar te helpen. Dit gebeurt in de nieuwe dorpen, waar nieuwe mensen met elkaar een gemeenschap proberen te vormen en waar de kerk niet in het midden staat, maar ergens aan de rand. In Dronten heeft men het zelfs gepresteerd om de kerk aan de ene kant en de toren aan de andere kant te zetten.

Mensen moeten willen bijdragen aan de nieuwe gemeenschappen die ontstaan. Je moet er voor kiezen om er deel van uit te maken. Dat is het verschil met de oude gemeenschappen van vroeger, daarin werd je geboren. Alles was al geregeld; je moest er wel je eigen plekje veroveren. Nieuwe gemeenschappen ontstaan door mensen die bij elkaar komen door een keuze. Die keuze wordt meestal gemaakt door het nastreven van een ideaal. Dit heeft met het mensbeeld te maken. Oude gemeenschappen ontstonden vaak op basis van een stukje grond. Nieuwe gemeenschappen ontstaan door keuzes voor een ideaal. Dat hoort thuis in het geestesleven. Je streeft naar ... Het is echter niet zo vanzelfsprekend, want je kunt in conflict komen met de vrijheid. Het streven van mensen kan heel verschillend zijn. Eigenlijk werkt het streven verengend. Je gaat je op iets concentreren en moet andere dingen, waar je ook naar zou kunnen streven, opofferen.

Je kunt streven naar BD-landbouw, een heel modern streven. Dit is mogelijk sinds Rudolf Steiner in 1924 zijn lezingencyclus over de landbouw hield, waaruit de BD-landbouw (biologisch-dynamische landbouw) is ontstaan. De lezingen zijn heel interessant om te lezen, hoewel niet iedereen direct snapt wat Steiner bedoelde. Toen ik ze voor het eerst gelezen had, vroeg ik me af wat ik eigenlijk gelezen had. Dus nog maar eens lezen. Op een gegeven moment werd ik voorzitter van de BD-Vereniging en vond toen dat ik er wel iets van moest snappen. Ik ben geen boer. Ik kom uit de stad. Wel heb ik al een leven lang een volkstuintje, dus helemaal vreemd is het niet. Toen het ik de cursus tien keer achter elkaar gelezen en toen begon er langzaam een licht op te gaan. Dit betekent wel dat het zoeken is in de BD-landbouw. Het is niet eenvoudig. Daarom kun je met elkaar streven naar BD-landbouw. Als je dat gaat doen, krijg je gemeenschapsvorming, en komt bij de drie levensgebieden ook de natuur erbij. Dan heb je het allemaal bij elkaar.

Het streven naar BD-landbouw, ligt in het gebied van de denkbeelden en de discussies (het culturele leven). Bijvoorbeeld: werken de preparaten of niet? Een onderwerp waar je vergaderingen en congressen aan kunt wijden.

Er is ook een rechtsaspect. Er is een BD-Vereniging, de stichting Demeter en de vraag of je het Demeter-keurmerk mag voeren of niet. Je kunt lid worden van de vereniging. Er zijn rechten en plichten. Maar het is verder gegaan dan dat.

Het groenteabonnement

Het groenteabonnement is een uitvinding van de BD-landbouw. Het werd uitgevonden in 1984 door Anna van Oostwaard. Ik werkte in die tijd bij de Triodos-bank en Anna van Oostwaard wilde het bedrijf 'Horsterhof', een boerenhuis met 2 hectaren grond kopen. Ze vertelde dat ze de twee hectaren niet ineens in cultuur kon brengen en met één hectare wilde beginnen en of wij dat wilden financieren. Wanneer je één hectare beteelt kun je daar economisch niet van leven. Daarvoor is de opbrengst te gering. Ook zijn er ziektes en plagen waardoor de oogst kan mislukken. Het was dus onverantwoord om het te financieren. We hebben samen geprobeerd een oplossing te zoeken, want ze wilde het graag, het was iets wat bij haar leven hoorde en het was de plek bij uitstek om dit te doen. Ze kende ook veel mensen in haar omgeving die best haar producten zouden willen eten. Toen bedacht ze dat via een groenteabonnement deze mensen iedere week een zak met groente zouden krijgen - de smetjes en luisjes inclusief, in de zak - en als ze de groente lekker vonden, zouden ze wel blijven kopen. Ze was overtuigd van de kwaliteit van haar groente door de manier waarop ze ging telen. Zij is ermee begonnen en het is een groot succes geworden. Zo

groot zelfs, dat het nu over de hele wereld een bekend concept is. Als ik nu terugkijk dan moet ik zeggen, dat de biologische en biologisch-dynamische landbouw zijn gered door het groenteabonnement. Tot die tijd was het altijd een gevecht om de groente aan de man te krijgen. Mensen waren gewend aan mooie kroppen sla, die in reguliere winkels te koop waren. Kwamen ze in de natuurvoedingswinkels dan waren de kroppen vaak minder florissant en bovendien duurder. Dat willen mensen niet. Maar toen het allemaal al in die zak zat en je pakte de krop pas thuis uit dan was het best nog een mooie krop en hij smaakte beter. Bovendien zaten er allerlei verassingen in de zak. Er zaten groentes in die in de reguliere zaken niet verkocht werden, bijvoorbeeld pastinaak.

Voor de grond is het noodzakelijk dat er verschillende gewassen geteeld worden. Het is niet goed om maar één gewas te telen. Je moet dus verschillende groentes verbouwen. Vroeger zag je dat nog wel. Maar door de industrialisering van de landbouw zijn een heleboel groentes verloren gegaan. Het probleem van pastinaak in de winkel was dat niemand het kocht, omdat men het niet kende en wat de boer niet kent... Nu gaat de pastinaak in de tas, een recept erbij en het loopt. Het groentepakket is in de BD-landbouw begonnen omdat men daar het besef had, dat je groente teelt als voeding – en niet als product. De BD-landbouw weet: ik teel voedingsmiddelen. Daarvoor is meer nodig dan alleen kunstmest. Daarvoor moet de plant zich kunnen wortelen in de aarde, dat is noodzakelijk, want de krachten die in die plant terechtkomen lopen via de aarde, via kalk en kiezel. De levenskrachten gaan via de kalk; de voedingskrachten gaan via de kiezel. De levenskrachten gaan via het water en de voedingskrachten via de warmte; de levenskrachten - binnenplaneten, de voedingskrachten – buitenplaneten. Levenskrachten en voedingskrachten zijn heel verschillend van aard.

Het Pergola Concept

Het groentepakket bracht de klanten ook op de boerderij van Anna van Oostwaard. Daaruit is weer een ander concept ontstaan, het CSA, het Community Supported Agriculture: het Pergola Concept, een soort broederschap. Het betekent, dat de mensen niet alleen klant zijn, maar ook deelnemer worden doordat zij zich rekenschap geven van de boer en soms meehelpen in het bedrijf en er ook verantwoordelijkheid voor willen dragen. Zo ontstaat een gemeenschap van boeren met klanten; een gemeenschap waar meer omgaat dan de gebruikelijke burenhulp. De klant krijgt niet alleen inzicht in wat het boerenbedrijf inhoudt, maar via het abonnement ook inzicht in de exploitatie en de prijsvorming. Het blijkt dat broederschap een impuls tot gemeenschapsvorming in zich verbergt. Door het abonnement verbind je je; door het helpen op de boerderij kom je in natuurlijk leven terecht; door te zeggen: ‘Ik wil BD-landbouw’ kom je in het streven terecht. Als mens ga je je helemaal met die beweging verbinden, wat je vrij kunt doen. Er is niemand die je verplicht. Maar wanneer je dit doet en in de wederkerigheid terecht komt, is dat een ontwikkelingsweg naar alle kanten.

De BD-landbouw is ook voor de boer een ontwikkelingsweg, want naast zijn interesse voor het eindproduct gaat hij zich ook voor de grond interesseren: wat is levende grond? Wat moet ik teruggeven aan de grond nadat ik geoogst heb, wil die zijn levenskracht behouden? De boer vormt zo een broederschap met de grond. Grond is een levend wezen volgens Rudolf Steiner en als je wat verder kijkt, zie je dat Christus daar mee te maken heeft, omdat Christus in de natuur opgestaan is. Hij is opgestaan in

het etherische, in alle leven, dus Hij is ook opgestaan in de levende plantenwereld. Eigenlijk eten we met de planten ook de Christus-impuls. Zo wordt de boer met het verzorgen van de aarde en het leven op de boerderij een Christusverzorger. Zo wordt de klant die zich via het abonnement verantwoordelijk gaat voelen voor de boer en de natuurprocessen op zijn manier ook een Christusverzorger. Daarom is voor mij de BD-landbouw een toegang tot een soort christengemeenschap. Deze verbinding kan men tot stand brengen door het denken of door het voelen: ik draag deze medemenselijkheid een warm hart toe, maar ook via de economie: ik verbind me met een BD-bedrijf. Ik ga me daarin verdiepen, ik eet dat eten en kom zo in die ontwikkeling terecht.

Vraag over de geldstroom

Kun je in de tekening ook de geldstroom laten zien?

Door de gemeenschapsvorming is er enerzijds een beweging waardoor het product naar de mens toegaat en een andere beweging, die van het geld, die de gemeenschap weer ingaat. Het geld kun je zien als de bloedsomloop van de gemeenschap. Het geld is dus heel wezenlijk en het betekent, dat in de combinatie van grond, gewas, voeding en economie waarderingsprocessen ontstaan. Voeding kun je waarderen met geld. Wanneer je dat doet heet het geld: koopgeld.

De waarde van iets gaat een eigen leven leiden in de gemeenschap. Het rechtsleven moet gefinancierd worden; het culturele leven moet gefinancierd worden. Koopgeld, leengeld, schenkgeld. Het is de kunst om zo veel waarde te hechten aan de voedingsmiddelen, dat er waarde overblijft om ook het rechts- en culturele leven te verzorgen, dat er genoeg leen- en schenkgeld overblijft voor de andere gebieden. Dit betekent, dat de waardering van voedingsstoffen en het zich verbinden met de gemeenschap niet alleen waarderingsvragen oproept, maar ook organisatievragen, verbindingsvragen en investeringsvragen, daar is leengeld voor nodig. Vragen met betrekking tot onderzoek of het schrijven van een boek zijn schenkgeldvragen.

Vraag over de ontwikkeling van de zorgboerderijen.

Evenals het groenteabonnement zijn de zorgboerderijen in de BD-landbouw ontstaan. Dit concept begint in Nederland om over de grenzen navolging te krijgen. In Nederland zijn we in de laatste jaren van z'n honderd naar achthonderd zorgboerderijen gegaan.

Het doel van de zorgboerderijen is dat gehandicapte mensen (onder andere?) geneeskraft opdoen. Wanneer ze op bijvoorbeeld een BD-boerderij werken worden alle gebieden, die in de tekening te zien zijn, aangesproken. Je ziet dan dat deze mensen opfleuren, omdat ze niet zozeer op hun handicap worden aangesproken, maar op al hun mensheidsgebieden, waardoor de handicap een beetje naar achteren verdwijnt. Je ziet dan dat de mensen zich ontwikkelen.

Op Bronlaak, een sociaal-therapeutisch instituut, waar ook een boerderij bij hoort, kwamen regelmatig mensen uit de reguliere zorg kijken. Die zeiden dan: Ja, met het niveau van de mensen die jullie hebben kunnen wij het ook. Ze realiseerden zich echter niet dat als bewoners voor het eerst op de boerderij kwamen, ze nog lang niet het niveau hadden dat ze later lieten zien. Deze ontwikkeling naar een hoger niveau wordt in de broederschap aangesproken. Het merendeel van de boeren die het doen zijn BD-boeren en biologische boeren. Bij reguliere boeren zie je dat het zich snel verengt en verarmt. Het wordt dan bieden van huisvesting of werk, maar niet het totale concept waardoor je je als mens kunt ontwikkelen. Het blijft bij de zorgboerderijen overigens wel een kunst om het economische goed verzorgd te

krijgen. De grond vraag veel, de mensen vragen veel en het gebeurt nogal eens dat een zorgboer overspannen wordt.

Vraag over Sekem.

Er zitten kantjes aan omdat het in een autoritaire maatschappij is geplaatst. Er gebeuren geweldig dingen. Een stuk woestijn wordt vruchtbaar gemaakt.

Gehandicapte mensen krijgen werk. Gewone mensen krijgen verantwoordelijkheid en werk. Het is een gemeenschap.